Kafka 1959

Na téma Franz Kafka

SPOR O FRANZE KAFKU

Jiří Hájek

Kolik času muselo uplynout od Kafkovy předčasné smrti v roce 1924, než se jeho podivuhodné, sevřené a většinou útržkově fragmentární, jakoby nedopovědělé dílo stalo středem zájmu skutečně světového! A co horšího: kolik času uplynulo, než se na Kafku počala rozpomínat česká literatura, s níž je spjat nejen svým pražským původem, ale celým životním osudem a mnoha lidskými vztahy a sympatiemi! Po dlouhé době (snad poprvé od předválečného českého vydání Zámku) vyšel před nedávnem opět další překlad jednoho z Kafkových základních děl, Eisnerův výborný překlad Procesu, opatřený zároveň překladatelovým zasvěceným doslovem. A to je rozhodně cennější splátka na tento náš kulturní dluh, než bylo předtím občasné (a nadto zpravidla notně snobské a povrchní) horování pro Kafku, které vystřídalo dlouhé mlčení o něm a trapné a zbytečné rozpaky, co si s ním počít.

Ta otázka ostatně trvá a čeká na odpověď. Zařadit literárněhistoricky zjev tak originální, objevující se téměř bez předchůdců a bez zřetelných souvislostí, vymezit jeho vztah k dnešnímu literárnímu vývoji, o to se už pokouší delší čas marxistická literární historie v NDR i jinde a rozhodně nelze říci, že je na konci svého výzkumu. Někdo si ovšem může položit otázku, zda toto dílo – čtenářsky jistě nesnadno přístupné a celým svým obsahem a laděním tak vzdálené našemu cítění – stojí vůbec pro nás za tolik pozornosti. Zda by nebylo rozumnější nechat je klidně napospas západoevropské buržoazní literární vědě a esejistice, která dnes z Kafky dělá velikou módu i symbolický literární program nejžhavější přítomnosti – dodejme ovšem z Kafky zfalšovaného.

Odpovězme na tyto pochybnosti a řekněme i těm, kdo si nejsou jisti, nemůže-li Kafka působit na dnešního čtenáře ve všech směrech jen a jen negativně, že jeho dílo patří k podobným velikým uměleckým dokumentům jedné epochy dějin člověka, k jakým počítáme v jiné umělecké rovině a v jiných společenských souvislostech třeba Dostojevského. Nelze tato dvě jména srovnávat v ničem než v závažnosti a pravdivosti jejich lidského svědectví – a nejsou opravdu ničím víc ani míň než velkým uměleckým svědectvím o člověku jedné epochy, pro nás v naší zemi naštěstí minulé. Kafkův živoucí umělecký význam, vzrušující síla Kafkova díla je pro nás (na rozdíl od měšťáckých snobů) v tom, že postřehl a nesmírně objevně vyjádřil přímo přízračnou a děsivou neskutečnost a přeludnou prázdnotu běžné konvenční a přízemní reality maloměšťácké existence. Popisuje v Procesu s drtivou střízlivostí a věcností velmi spořádaný, plochý a zbytečný život bankovního prokuristy Josefa K., jemuž chybí hlubší lidský smysl, důvod a cíl a jenž se proměňuje v nejfantastičtější hrůzný sen, jakmile do hrdinova života začíná pronikat vědomí viny za tuto prázdnotu, touha ospravedlnit se z ní sám před sebou, najít za nicotností tzv. normálního života onu neznámou a nedosažitelnou pravou lidskou skutečnost, jakou marně hledá i hrdina Zámku. Kafkovi hrdinové hledají tuto pravou skutečnost vždycky marně a zůstává jim nedosažitelná, protože jsou nezachranitelně pohlceni předivem navyklé životní konvence svého prostředí a své třídy, jsou obklopeni svou nepřekročitelnou samotou, izolací od plných a plodných lidských vztahů a citů.

Tato situace osamělého, do sebe zakletého, v lživých konvencích ztraceného lidství, kterou vyjadřují s tak zvláštní silou a uměleckou originalitou nejvýznamnější Kafkova díla, obráží ovšem především nejsubjektivnější Kafkovu lidskou zkušenost. Navzdory svým účastným zájmům o český národní život i navzdory stykům s okruhem českých anarchosocialistických literátů, mezi nimiž byl i Hašek, Toman a Šrámek, byl Kafka svým židovským původem i sociálním zařazením své rodiny, stejně jako svým němectvím, dvojnásob izolován v prostředí, v kterém žil. Jeho dílo však přerůstá tuto jeho subjektivní zkušenost o ohromný rozměr básnického zobecnění: roste v symbol jedné z nejkrajnějších poloh tragiky člověka žijícího ve společnosti, jejíž zákony ho činí na světě cizincem a odcizují ho i sobě samému.

A z toho důvodu nebude pro nás ještě dlouho zbytečné a marné se Kafkovým dílem zabývat, promýšlet je i bránit je proti západnímu i našemu domácímu snobismu (pro který je celý Kafka jen lahodně dráždivým bonbonkem, kořenícím jeho vlastní prázdnotu a nudu), i proti vysloveně reakčním pokusům o zneužívaní Kafkova díla k propagaci všech možných

mystických nálad a rezignace na změnitelnost a napravitelnost lidských věcí. Nelze po mém názoru těmto tendencím dobře čelit zjednodušeně sociologickým výkladem Kafky, jehož názvuky jsou i např. na některých místech záslužné stati P. Reimanna publikované počátkem roku 1958. Vykládat jeho dílo, třeba právě Proces, jako záměrný symbolický odraz společenských vztahů v kapitalistickém systému, či přímo jako kritiku abstraktního odlidštění soudních institucí kapitalistické společnosti znamená přinejmenším vkládat do Kafky víc, než v něm je, a zároveň nevidět celé bohatství dalších, především eticko-kritických významů a přízvuků jeho díla. Takovému výkladu odporuje především to, že hrdina Procesu není sice postižitelný žádným z platných zákonů kapitalistické společnosti, a z tohoto hlediska je skutečně nevinen. Avšak Josef K., obžalovaný u neznámého soudu z neznámé viny, který se marně pokouší o obhajobu a nakonec propadá svým nepoznaným soudcům hrdlem, je v pohledu čtenáře zcela nepochybně vinen tím, zač ho sice nemůže soudit žádný soud, zač ho však odsuzuje náš etický cit: je „vinen" naprostou plaností a prázdnotou své existence.

Idealisticky orientovaná buržoazní literární historie v rozporu s dusně a krvavě reálným, přímo materialistickým uměleckým charakterem Kafkovy symboliky vykládá základní protiklad, jímž trpí a hynou jeho hrdinové, totiž protiklad mezi lživostí a nicotností jejich reálné existence a mezi touhou po lidské pravdě a plnosti jako odvěkou neslučitelnost „božího" a lidského zákona. Ten, s kým se nikdy nemůže setkat geometr v Zámku, i onen neznámý nejvyšší soudce, kterého nikdy nespatří prokurista K. v Procesu, je podle tohoto výkladu, dobře sloužícího aktuálním ideologickým potřebám buržoazie, sám bůh. Přizpůsobíme-li však například v Procesu symbol soudu tomuto výkladu, musí nám při způsobu, jímž Kafka líčí onu podivnou, krutou, svrchovaně náladovou soudní instituci, vyznít tento román jako krvavá persiflář „božské spravedlnosti". Rozpory, v nichž se nutně ocitají, těmto různým vykladačům ovšem nevadí. Živí se dnes na Západě na jeho díle celkem dost výnosně různí katedroví učenci i dryáčníci, političtí spekulanti i teologové a popi. Dělají z něho nejednou přímo manifest a program umění, které vyznává nepoznatelnost světa a nezměnitelné podrobení člověka silám osudu. Obhajujíce neslučitelnost takříkajíc božského i lidského zákona, připodobňují si onen lidský zákon zvířecímu zákonu džungle, aby ospravedlnili kapitalistickou skutečnost a zdůvodnili nutnost jejího věčného trvání. Za tento módní mumraj Kafka nemůže a jeho dílo s ním nemá nic společného. Jeho svědectví nesvědčí ve prospěch světa jeho dnešních západních obdivovatelů, je naopak jeho krutou obžalobou.

Bránit se před Kafkovým vlivem? Není proč. K čemu však není možno být lhostejný, je šíření kafkovského snobismu západní provenience, kterému se u nás věnují s vysoce zasvěceným vzezřením například dva mladí germanisté Dubský a Hrbek (naposledy viz jejich stať v 11. čísle Května). Těmto kafkovským specialistům zatím zřejmě nikdy nepřišlo na mysl, aby uvažovali o společenském kontextu a dosahu oněch vysoce „odborných" sporů o Kafku na Západě. A také je dosud nenapadlo, aby se aspoň náznakem pokusili o vlastní hodnocení Kafkova složitého zjevu – a dokonce i v souvislosti s českou kulturou a literaturou, jak se o to podnětně pokoušel zemřelý Pavel Eisner.

A Kafkův vliv na dnešní literaturu? Zvláštnost Kafkova uměleckého osudu je v tom, že se stal básníkem jediné krajně vyhrocené situace moderního člověka v kapitalistické společnosti. Jeho velikost i tragika tkví v tom, že ve svém etickém i uměleckém vyhranění byl bez předchůdců a že nutně zůstává i bez následovníků. Na jeho úzké a strmé cestě zbývá místo jen pro zdánlivé a chvilkové existence epigonů a příživníků. Kafkovský životní pocit a jeho etická problematika není naším pocitem a naší problematikou. Buďme šťastni, že je tomu tak. Nic to neubírá na naší úctě k tomuto tragickému osamělci, který vzešel z naší země. Kdo by chtěl však z krvavé vážnosti Kafkova svědectví preparovat pro dnešek jednotlivé životní postoje, kdo by z této životní pravdy chtěl začít vyrábět nějakou novou literátskou konvenci, bude jen nevýslovně směšný.

(1959)

KAFKA – ZMATENÍ JAZYKŮ

Oleg Sus

Přiznávám se, že jsem dost dlouho váhal zařadit tento rukopis do deníku četby. Nakonec mi to nedalo. Na Hájkově poznámce o Kafkovi

v Tvorbě (2/1959) je sympatické, že Hájek vidí v Kafkovi velkého umělce, jehož dílem se máme zabývat bez dřívějšího umlčování, a jejž máme dokonce bránit proti snobismu všech mastí. Leč právě u této „obrany" začíná celý problém, ba kupa problémů. Vezměme si některé z nich pěkně po řadě, a to právě ty, v nichž pražský kritik z dobré jinak vůle narobil několik spletenin – zbytečných, dodávám.

Obraz Kafky na Západě je vykreslen pěkně jednou barvičkou: snobové, buržoazní teoretikové a kritici, idealističtí vykladači a propagátoři mysticismu si přivlastňují zfalšovaného Kafku. Dobrá: ale pročpak to dělají? Z nudy, z rozmaru, jen tak? O tom lze pochybovat. Proč se dělá právě z *Kafky* móda i program? Asi také z toho důvodu, že přes všechny zdeformované výklady a rozbory umožňuje Kafkovo dílo jistými svými objektivními vlastnostmi takovýto ohlas a působení. Člověk prošlý kataklyzmatem druhé světové války a pohlcený existenciální úzkostí ze života sáhne spíše po Kafkovi než po Kischovi, jeho generačním souputníku. Žádný snobismus provenience naší nebo zahraniční tu nic nevysvětlí, i když jeho existenci nikdo rozumný nebude zamlčovat. Celá situace prostě nevypadá tak, že by Západ měl Kafku jen a jen „zfalšovaného", my pak (čti: Hájek) Kafku jedině „pravého".

Nikdo zajisté nebude popírat, že existuje dělicí čára například mezi výkladem křesťanského teologa a marxistického kritika. Leč marxistická analýza se neomezuje na obranářství a ochranářství zjevů jakkoli jinde zfalšovaných, nýbrž je v prvé řadě *rozborem*, a tedy také kritikou. Rozebírá, rozkládá svůj objekt: dívá se do jeho nitra tak jako nitroglycerin do hloubi zdánlivě nedotknutelného sejfu. Hájek podal ve své poznámce aspoň drobné ukázky přípravných prací: nepřijal zjednodušený sociologický výklad Reimanův a opřel se v mnoha svých výrocích spíše o Eisnerovu studii, otištěnou jako doslov ke Kafkovu *Procesu*. Zasvěcený doslov, konstatuje Hájek: souhlasím, ale také jen jedna z *možných* interpretací, solidní a hodně empirická, avšak – budiž mi odpuštěn tento přídavek – mající podle Eisnera tu přednost, že se na ní „může shodnout sociální etik s bohoslovcem, neboť jednomu i druhému jde, musí jít o rozvážný účet lidské existence, o poměr mezi položkami Dal a Má dáti v Knize života". Shodl by se Hájek s bohoslovcem?

„Bránit se před Kafkovým vlivem? Není proč." Za tato Hájkova slova bych chtěl poděkovat, i když otázka vlivu samého není tak jednoznačná, že bychom se mohli přestrojit do úlohy nezainteresovaných liberálů. Bohužel musím zase cosi dodat. Když Hájek odmítá šíření kafkovského snobismu, má obecně – in abstracto – pravdu. Když však nalézá konkrétní české snoby, dá se zavádět polemickou vášní. Pochybuji o tom, že například Dubský

s Hrbkem šíří západní snobismus u nás: mohou být kritizováni, ale musí se napřed rozebrat.

Chtěl bych hned na začátku říci jedno: v hodnocení Kafky ze strany marxistických teoretiků a kritiků není ve všem naprostá shoda. Není toho ani třeba. Co by však vyžadovalo zvláštní úvahy, je skutečnost, že se v poslední době vyhranila dvě hlediska: jedno z nich silně akcentuje Kafkovo zařazení v literatuře avantgardistické a neostýchá se používat i termínu „dekadence". Druhé hledisko naopak tyto stránky, zvláště rubriku „dekadence", nechává stranou a vyzdvihuje vnitřní výklad Kafkova díla jakožto symptomu moderní doby, dávajíc přízvuk spíše na kladné soudy. Oba tábory si přitom vysoce cení Kafky jako umělce. Tím ovšem celý problém není vyřešen a dialektika kladů a záporů se zhusta mění v neorganické nakupeniny různých soudů, špatně se mezi sebou snášejících.

Vraťme se pro příklad do českých luhů: řekl jsem již, že Hájek vlastně nepoznal, jak jisté stránky Kafkovy tvorby tvoří předpoklad pro takzvané falšovatele. Obdobně „falšovali" moderní iracionalisté dílo Nietzschovo nebo Dostojevského, pociťujíce přece jen nějaké vyběravé příbuzenství mezi sebou a svými velikými vzory; tím zde ovšem nepopírám falšování skutečná. Jen vzdáme-li se naprosto kriticismu před fenoménem Kafkovým, budou se nám všechny západní výklady zdát falší a náš vlastní, poctivě obranářský a zároveň málo kritický, bude vystupovat jako „pravý". I stane se pak, že do autora se vnese něco, co v něm není: celý vtip je prostě v tom, že se tak rádo děje z dobré vůle, z ochoty pomoci. Třeba Hájek pomáhá Kafkovi tím způsobem, že jako argument proti idealistickým literárním vědcům vede do boje dusný a krvavě reálný, přímo prý materialistický umělecký charakter Kafkovy symboliky.

Dovolte, abych nad touto chválou potřásl hlavou. Ví-li pak kritik, o čem mluví? Symbolika? Dobrá, ale proboha s mírou. Upachtěné vykladačství strojí nad Kafkovými knihami pravé orgie. Vášeň hledat ten „pravý", skrytý smysl vede k roztodivným dobrodružstvím. Co chce kdo „odhalit", to odhalí. Jak podotkl jednou Weltsch, je možno vyložit *Proces* třeba jako symbol průběhu nevyléčitelné tuberkulózy. Siebenschein po právu kritizoval takové vykladačství bez míry a bez kontroly. Uvedu jeho slova, protože jsou platná i obecněji: každé Kafkovo vyprávění znamená a říká zprvu a především to, co v něm *stojí slovy napsáno*. Není pochyby o tom, že Kafka směřuje za tento základní význam a nad něj. Avšak vědecká upotřebitelnost každého výkladu jdoucího za tímto významovým rozšířením, má určitá měřítka: a) výklad musí být nejen možný, ale i nutný, čili musí jednoznačně vyplývat ze slovního smyslu díla; b) výklad má existovat spolu s vlastním smyslem díla a nemá jej zatlačovat nebo nahrazovat. *Nevyslovené* nemá ničit *vyslovené*, a tím méně se s ním může ocitnout v naprostém rozporu. Neboť zde je otevřena dráha všeliké scholastice. — Dobré bude zapsat si tyto rady za uši. A o celé „materialistické" symbolice u Kafky mohu říci jedno jediné: že se u ní zcela neprávem ocitl přívlastek „materialistická". Nevím, kde podobný názor Hájek vzal; s klidem však mohu dodat, že jej dosud nikdo, a přirozeně ani Hájek, nedokázal. Kdyby Hájek znal podrobněji kafkovskou literaturu, poznal by, že s takovým tvrzením se prostě nikdo neodvážil operovat. Bylo nedávno trefně řečeno, že Kafkův alegorismus je transcendentní, neboť jde *za* zkušenost. Vyšší soudci v *Procesu* a vlastní úřad v *Zámku* reprezentují spíše nicotu než něco „materialistického". Všechny akce se vztahují k nim, vše by mělo nabýt smyslu díky jim, hrdinové obou románů věří v jejich existenci a vševládnost, ale nikdo je nezná, a nikdo dokonce ani neví, jak se k nim vůbec dostat. Existuje-li v díle Kafkově nějaká nejvyšší instance, jakýsi „bůh", pak jen jako cosi ukrytého a vpravdě nejsoucího. To, co je „za" a co má determinovat veškerý život, není. Nicota je základem existence. Což je také jedno ze zřídel nepochybné „tajemnosti" Kafkových děl.

A abych uzavřel stručně a jasně: o žádnou symboliku s „materialistickým" uměleckým charakterem u Kafky nejde.

(1959)

O FRANZI KAFKOVI Z PRAŽSKÉ PERSPEKTIVY 1963

Eduard Goldstücker

Bylo by marné počínání, kdybych se v krátkém čase, který mám k dispozici, chtěl pokusit o vyčerpávající pohled na téma Franz Kafka. Takový pokus by nemohl mít jiný výsledek než příliš letmé a všeobecné pojednání, které by o žádné stránce tohoto rozsáhlého tématu neřeklo nic podstatného, a nebylo by tudíž užitečným východiskem našich nastávajících diskusí.

Pojímám svůj úkol mnohem skromněji, a musím tak činit, neboť musím brát v úvahu nynější stav kafkovského bádání u nás i ve světě. Situace je taková, že zatímco je Kafka v měšťácké literární kritice a vědě předmětem soustředěného zájmu již přibližně čtvrt století, marxistické bádání v této oblasti začalo až v posledních letech. Předtím lze zaznamenat jen jednotlivé příliš sporadické náběhy, například anketu časopisu Action z roku 1946 pod nadpisem *Faut-il bruler Kafka?*[1] Georges Bataille sice napsal roku 1950 v časopise Critique č. 41, 22-36, článek *Franz Kafka devant la critique communiste,*[2] avšak jeho obsah neodpovídá tomu, co slibuje nadpis. Fakticky se kafkovské bádání z marxistických pozic rozvíjí, jak řečeno, teprve v posledních letech. Základní impuls k tomu jistě vyšel z výsledků XX. sjezdu KSSS, z jeho konstatování, že protikladné systémy dnešního světa, aby vůbec mohly existovat, musí koexistovat. Teprve tato zásadní pozice vytvořila předpoklady pro rozvinutí opravdového zápasu v oblasti ducha, zápasu, jehož prvním předpokladem je, aby zápasící strany na rozdíl od předcházejícího vzájemného ignorování a oddělování jedna druhou braly na vědomí a snažily se výsledky svého úsilí dokázat, čí myšlenková základna lépe odpovídá potřebám světa dnešního a vzbuzuje větší důvěru jako východisko světa zítřejšího.

Dovolte, abych aspoň několika slovy zopakoval, co jsem měl příležitost konstatovat před několika měsíci, že totiž Franz Kafka, kterého celý svět přisuzuje nám, se u nás v ČSSR (a nejen u nás) stal jednou z obětí toho, co se nazývá následky kultu osobnosti. Neboť k těmto následkům patřila i nebezpečná černobílá simplifikace obrazu světa, nedůvěra v sílu socialistické myšlenky, a tudíž nahrazení diskuse administrativním opatřením. Nesmíme se již oddávat iluzi, že na duchovní mapě dnešního světa, tak zmenšeného moderními komunikačními prostředky, lze natrvalo zakrýt anebo ignorovat kteroukoli oblast. Nesmíme pod všeobsáhlým a nedefinovaným pojmem dekadence sumárně zatracovat umělecké proudy vycházející z jiných než našich předpokladů a produkující díla, jež nám svou metodou a svým duchem nevyhovují. Místo sumárního zatracování musíme důkladným studiem a rozborem docházet k pečlivě odůvodněným soudům, které by svou všestrannou fundovaností byly přesvědčivé, a umělecká tvorba vycházející z našich předpokladů musí především vydávat díla, která by světové závodění na tomto poli rozhodla v náš prospěch.

Co v posledních letech dosud bylo napsáno o Kafkovi z marxistických pozic, bylo neseno tímto duchem. Smím-li použít takové analogie,

[1] *Je třeba spálit Kafku?*
[2] *Kafka před komunistickou kritikou*

chtěl bych poukázat na výrok V. I. Lenina, který v *Dětské nemoci levičáctví* konstatuje, že dělnicko-rolnická vláda po vítězné revoluci nebude moci obejít ani jediný problém, který si žádá řešení, že nezůstane ušetřena nutnosti rozhodnutí ani jediné otázky vyplývající ze života. Dílo Franze Kafky se v nesocialistické části světa stalo předmětem neobyčejné pozornosti, zaníceného zájmu, který ukazoval, že značné množství lidí našlo v tomto díle vyjádření svých životních pocitů a problémů. Víme, že ne všichni tito lidé žili a žijí za hranicemi socialistického tábora anebo za hranicemi socialistického světového názoru. Již sám tento eminentně společenský fakt nás měl ponoukat k tomu, abychom se jím zabývali a nespokojili se s jeho pouhým paušálním označením za projev buržoazních dekadentních nálad. Jeho vědecký rozbor by nám byl řekl, co a proč nacházejí lidé naší doby v Kafkově díle, a byl by nás nutně vedl ke studiu tohoto díla, abychom zjistili jeho podstatu, ráz jeho výpovědi, tajemství jeho emocionální síly a jeho místo ve světovém zápase pokroku a zpátečnictví.

Naše konference má před sebou tyto otázky. I když si nevytyčuje ctižádostivý cíl, aby na ně dala zevrubnou odpověď, přece bude její úsilí směřovat k tomu, aby přispěla k vypracování této odpovědi, aby se stala jedním — doufejme nikoli bezvýznamným — stavebním kamenem budoucího fundovaného marxisticky orientovaného stanoviska ke Kafkovi. Chceme podat přehled výsledků dosavadního kafkovského bádání v ČSSR a ujasnit si jeho nejbližší úkoly na pozadí toho, co v tomto směru bylo dosaženo jinde. O shrnutí dosavadní práce v mezinárodním měřítku se nedávno pokusil André Gisselbrecht v článku *Que faire de Kafka?,* pohříchu příliš krátkém, a proto pouze náznakovitém, v La nouvelle critique.[3] Máme to štěstí, že naše konference shromáždila téměř všechny autory, kteří svými pracemi nejdůležitěji přispěli k tomuto mezinárodnímu úsilí. Je zde (podle časového pořadí prací) Pavel Reiman, Roman Karst, Klaus Hermsdorf, Helmut Richter, Ernst Fischer, i autor práce připravované, jehož osobnost zaručuje, že to bude příspěvek rovněž významný, Roger Garaudy. Jejich přítomnost dělá z naší konference vysoce kvalifikované fórum k diskusi o naznačených otázkách.

Nepokládám za svůj úkol hodnotit zde práce těchto a jiných autorů, nýbrž spíše uvést diskusi nadhozením několika otázek, které nám v ČSSR vyplynuly z našich úvah poslední doby. Domníváme se totiž (a doufám, že tato domněnka nezůstane pouze „lokálpatrioticky" motivovaným zbožným přáním), že odpovědi na některé otázky související s životem a dílem Franze Kafky lze přece jen nejlépe dát z Prahy.

[3] *Co s Kafkou? [V La nouvelle critique, 1963, č. 143, s. 73-81.]*

I.

První problém, který se nám vnucuje, když se zabýváme Kafkou, je problém metody kafkovského bádání. Abychom si ujasnili, o co jde, musíme poukázat na to, že dosavadní průběh kafkovského bádání ve světě vytvořil zvláštní situaci. Řekli jsme, že měšťácké kafkovské bádání má za sebou již dost dlouhou historii a dosáhlo velkých rozměrů, zatímco bádání marxistické je v začátcích. Je samozřejmé, že objem a specifická váha měšťácké kafkovské literatury jsou činitelé, s nimiž musí počítat každý, kdo přistupuje k důkladnějšímu studiu Kafkova díla. Přičítáme-li k tomu často zcela legitimní nevoli, kterou zejména u našich mladších literárních kritiků a badatelů vzbuzují přemrštěnosti vulgárního sociologismu, který se v uplynulém období vždy znovu vkrádal do marxistických literárněkritických a literárněvědných prací, pochopíme, že se vyvinuly různé názory na metodologický postup při kafkovském bádání. Slýcháme varování, že v souvislosti s Kafkou se nesmí postupovat tzv. sociologickou metodou. Vzhledem k právě řečenému chápu, že taková varování jsou diktována upřímnými obavami, abychom se nespokojili pouze zjišťováním společenských okolností Kafkova života a jedině z nich interpretovali jeho dílo; jistě bychom tak nedošli dál než k vypracování všeobecných tezí, v nichž by se neopakovatelná specifičnost Kafkova díla ztratila. To je jedna stránka věci. Druhá souvisí s otázkou cíle, který máme sledovat studiem Kafkova díla. Jde nám o pochopení Kafkova díla ujasněním jeho geneze, anebo o pochopení toho, co Kafkovo dílo znamenalo a znamená pro čtenáře? Abychom si mohli správně zodpovědět tyto otázky, anebo rozhodnout, zda jsou vůbec správně položeny, musím říci – a doufám, že to nebude pokládáno za nepřípustnou generalizaci – že dosavadní měšťácké kafkovské bádání vykládalo Kafkovo dílo převážně buď z individuálně psychologických dispozic autorových, anebo z jeho náboženských či existenciálních spekulací, tedy v izolaci od historicko-společenských činitelů, které utvářely jeho život a spoluurčovaly jeho dílo, resp. jeho individualitu. Avšak zkoumání díla, jakkoli minuciózní, důvtipné a vyzbrojené vědeckou akribií, je-li dílo při něm vytrženo ze svého historicko-společenského kontextu, je-li tedy zkoumáno metafyzicky (v Engelsově smyslu), nemůže se dobrat výsledků vskutku vědeckých, i když v jednotlivostech může vykázat pozoruhodné poznatky. Varování proti takto jednostrannému postupu bylo v poslední době opětovně vyslovováno nemarxistickými badateli a adresováno do vlastních řad. Poukazuji aspoň na připomínku Wilhelma Emricha, podle níž „úředníci v Procesu a v Zámku odrážejí ne pouze neustálé vnitřní reflexivní a snové vědomí člověka, nýbrž také vnější společenský život

naší doby“[4]. Jean-Paul Sartre řekl ve svém známém moskevském projevu v souvislosti s Kafkou: „Hloubka každého díla vyvěrá z národních dějin, z jazyka, tradic, ze zvláštních a namnoze tragických otázek, jež doba a místo kladou umělci skrze živé společenství, jehož je nedílnou součástí.“[5] A autoři malé francouzské monografie o Kafkovi R.-M. Albéres a Pierre de Boisdeffre[6] začínají první kapitolu své knížky polemikou proti té části kritiky, která tvrdí, že platí jedině vnitřní znalost uměleckého díla a že je nutno vyloučit každé jiné hledisko. *Avšak,* pokračují, *vnitřní kritika, jakkoli je potřebná, nestačí k osvětlení Kafkova díla... Dílo Kafkovo nelze oddělit od jeho osoby.*

To je několik hlasů na druhé straně světové bariéry, které vidí nebezpečí slepé uličky, do níž se leckdy dostalo kafkovské bádání, vedené buď metodou naprosté izolace textu díla dokonce i od osoby autorovy, anebo metodou psychologických či filozofických hloubkových vrtů a pokládajících autora za uzavřený mikrokosmos, z něhož se zrodilo dílo bez působení jakýchkoli vnějších činitelů. Na naší straně se dostaly ke slovu starosti spíše opačného rázu, které bych nejstručněji vyjádřil lapidární větou Ernsta Fischera: „Jeho (Kafkovo) dílo je nesrovnatelně více než poslední výkřik století; je světovou literaturou.“[7] Konfrontace těchto názorů nás nabádá k usilování o syntézu. Dovolte, abych načrtl její obrysy i za cenu nebezpečí, že budu obviněn z objevování již objevených Amerik. Sebevětší hromadění biografických a historicko-společenských údajů nestačí k vystižení tvůrčí osobnosti a jejího díla. I k tomuto zdánlivě samozřejmému poznání jsme museli dospět řadou omylů, vulgárním sociologizováním v literární vědě, které někdy vedlo k redukci životopisných faktů na kádrový posudek. Nejednou budily literárněkritické práce u nás dojem, jako by nepojednávaly o dílech živých lidí s jemnou psychikou, s velmi složitým a v každém jednotlivém případě odlišným systémem transformace životních zkušeností, citových a myšlenkových vznětů v umělecké dílo, nýbrž s vykalkulovanými deklarativními produkty představitelů jednotlivých společenských tříd, vrstev, skupin a jejich mezistupňů. V takovémto nazírání se stále více ztrácelo pojímání literatury jako umění, vypařovala se poezie, to křehké imponderabile, které odlišuje slovesné umělecké dílo od filozofického traktátu anebo novinového úvodníku. Na druhé straně nutno však se stejným důrazem říci, že jde o to, abychom z oprávněné nelibosti nad oním vulgárním sociologizováním neupadli do iluze, že umělecké dílo a jeho tvůrce lze plně pochopit, aniž vezmeme

[4] *Wilhelm Emrich: Franz Kafka. Frankfurt a. M., 2. vyd., 1960, s. 230.*
[5] *Jean-Paul Sartre: Projev na moskevském kongresu pro odzbrojení. Plamen 5, 1963, č. 1, s. 57.*
[6] *R.-M. Albéres – Pierre de Boisdeffre: Franz Kafka. Paris, 1960.*
[7] *Ernst Fischer: Franz Kafka. Světová literatura 8, 1963, č. 4, s. 56.*

v úvahu vedle textu díla i vnější, osobní, společenské, historické okolnosti, v nichž umělec žil a z nichž tvořil. Základním faktem zůstává, že umělecké dílo je společenský jev a kritika i věda musí s ním zacházet jako s takovým, neboť jen tak si zajistí předpoklad toho, že se dopátrá jeho podstaty, že zaslechne tep jeho srdce, pozná skladbu jeho tkáně a nahlédne do tajemství jeho života.

Vzpomínám si na slovo Marxovo, podle něhož hledání pravdy předpokládá mimo jiné, že postup bádání se mění podle povahy předmětu, aby mu byl přiměřený, aby byl pružný a citlivě vystihl specifický ráz zpytovaného jevu. To znamená, že i nejlepší badatelská metoda může badateli poskytnout pouze povšechné směrnice pro jeho postup a že záleží na badateli samém, jak si z těchto všeobecných směrnic vlastní prací, řekl bych intimním sžitím se zkoumaným předmětem vytvoří klíč, který by byl schopen otevřít i nejsložitější a nejjemnější zámky, jichž je na cestě k pravdě plno. Když přistupujeme k nanejvýš složitému organismu Kafkova díla, velmi brzy si uvědomíme, že bychom nedošli daleko, kdybychom své zkoumání omezili pouze na jeho texty, protože se nám ihned ukáže – což ostatně Kafka sám vždy znovu zdůrazňoval – že jsou to, smím-li tak říci, v goethovském slova smyslu texty příležitostné, krystalizace jeho osobní problematiky, že všechny hlavní postavy jeho děl, ať se jmenují Bendemann, Samsa, Raban, Gracchus a ovšem Josef K. a zeměměřič K. i ostatní, znamenají Franze Kafku. To nás nutně vede k autorově osobě, k jeho psychologickému ustrojení, k okolnostem jeho života, a tudíž k mimoosobním činitelům, které utvářely jeho život i jeho psychologický habitus. Je mnoho děl světové literatury, která si na první pohled nevyžadují tak bezprostřední zájem o autora jako díla Kafkova. Uveďme jako příklad spisovatele, jehož si Kafka velice vážil, Flauberta; *Madame Bovary* anebo *Salâmmbo* nevyvolávají nutně takový zájem o osobu svého původce jako např. *Proces* anebo *Zámek*. Kafkovy texty vůbec se vyznačují známou vlastností, že samy nepodávají vysvětlení vyvolávaných představ, obrazů a situací a nutí čtenáře, aby si je vysvětloval a komentoval sám; odtud nutnost rozsáhlých komentářů, mnohoznačnost výkladů a velký objem kafkovské literatury. Každý takový vyprovokovaný výklad nutí čtenáře, aby bral v úvahu momenty ležící mimo vlastní text díla, ve světě autorových emocionálních reakcí, myšlenkových pochodů, v jeho biografii a v povaze jeho doby. Kafka je přímo školským příkladem toho, že ke zkoumanému jevu nemůže badatel, který se chce dopátrat pravdy, přistupovat vyzbrojen pouze povšechnými poučkami metodologickými, nýbrž že je musí v procesu zkoumání stále doplňovat nástroji přiměřenými povaze zkoumanému jevu. Jen tak může všeobecné metodologické poučky plně aplikovat na

daný předmět zkoumání a dobrat se jeho tajemství. Čím složitější je předmět zkoumání, tím složitější a jemnější musí být tyto nástroje, ať už si je badatel sestavuje sám, anebo přebírá hotově od svých předchůdců. To vše se ovšem týká také všeobecných metodologických pouček marxistických. Jsem přesvědčen, že ony dávají nejlepší návod k vědeckému výkladu jevů světa a života, nemohou však poskytovat než právě návod všeobecný a musí být – sit venia verbo – přišity na tělo každého zkoumaného jevu tvůrčí prací badatelovou.

Pokud jde o kafkovské bádání, bylo již vytvořeno velké množství metodologických pomocných nástrojů toho druhu, o němž jsem se zmínil. Musíme každý z nich prověřit co do jejich použitelnosti, a nesmíme se přitom dát zastrašit žádným tabu, jakých nám dogmatismus údobí doufám skončeného nastavěl do cesty. Jako příklad jednoho takového tabu uvádím psychoanalýzu. Víme, že Kafka znal Freudovo učení a že svou individuálně psychologickou problematiku umělecky vyjadřoval pomocí symbolů hlavně freudovského ražení, a to ne pouze tam, kde to sám konstatoval,[8] nýbrž všeobecně. Je samozřejmé, že se touto stránkou věci musíme zabývat a zpytovat tajemství Kafkovy symboliky i tím, že jako pomocný nástroj plně vezmeme v úvahu Freudovo učení o symbolech.

Zdůrazňuji: jako pomocný nástroj. Tam, kde se pomocný nástroj etabluje jako hlavní, míjí se bádání se svým cílem. Jsem dalek toho, abych všeobecně bagatelizoval nemarxistickou kafkovskou literaturu; nemohu se však ubránit dojmu, jako by některé psychoanalytické interpretace Kafkových děl vycházely z nevysloveného předpokladu, že Kafka je psal pouze jako cvičební texty pro psychoanalytiky.

Jsem přesvědčen, že marxisticky orientované kafkovské bádání, jehož první plody již dávají oprávnění k velikým nadějím, bude-li vedeno v naznačeném duchu, vezme-li si za vzor tu neúprosnou bezpředsudkovost, kterou obdivujeme u Marxe a Lenina, nebude-li chtít povyšovat příliš relativní pravdičky politického okamžiku na obecně platné pravdy, je povoláno k tomu, aby se vpravdě vědecky vyrovnalo s velikým uměleckým dílem Franze Kafky a oddělilo v něm to, co je příliš poplatné době, i příliš smrtelné zrcadlo, v němž se tato doba zračila, od toho, čím Franz Kafka trvale přispěl do pokladnice světové literatury.

II.

Druhá otázka, kterou bych chtěl doporučit pozornosti naší konference, se týká charakteru pražské německé literatury v Kafkově době,

[8] *Viz deníkový záznam z 23. 9. 1912 o vzniku povídky Das Urteil. Franz Kafka: Tagebücher 1910-1923. Frankfurt a. M., 1954, s. 294.*

tedy literární a společenské atmosféry, v níž Kafka žil a působil. Pro nedostatek času se zde musím omezit na spěšné náznaky a odkázat na svůj krátký článek, uveřejněný česky v Plameni (1960/9) a německy ve Philologica Pragensia (1962/3).

Předcházející úsilí o zjištění specifických charakteristických rysů pražské německé literatury na předělu 19. a 20. století vyvrcholilo v pracích Pavla Eisnera, v jeho názoru, převzatém dnes již v celé kafkovské literatuře, že pražské německé písemnictví posledních desetiletí rakousko-uherské monarchie bylo vytvořeno v nepřirozeném, inzulárním prostředí, v odloučenosti od zdravého lidového zázemí, a že lidé, kteří je tvořili, žili na tomto pražském německém ostrůvku jakoby v dvojím, anebo dokonce trojím ghettu: německém, židovsko-německém a měšťáckém. Toto správné poznání potřebuje doplnění z hlediska nových historických zkušeností, a především z hlediska našeho nového zorného úhlu. Jde o odpověď na otázku, proč právě z tohoto poměrně nepatrného pražského ostrůvku vzešla v kratičkém čase řada literárních tvůrců, kteří se v naší době stali předmětem světového zájmu. Když Kafka začínal psát v prvních letech našeho století, žilo v půlmilionové Praze pouze něco přes třicet tisíc německy mluvících obyvatel. Uvážíme-li, že kastovnický, ghettový život pražských Němců existoval i v generaci starší, než byla Rilkova (od jehož vystoupení datujeme vrcholnou éru pražské německé literatury), nebudeme moci v ní spatřovat činitele, který až dotud provinciální literaturu umocnil v literaturu světovou, nýbrž budeme muset hledat přijatelné vysvětlení ve změnách, které se udály ve společenském životě a které v poslední pražské německé generaci, vyrostlé v Rakousku-Uhersku, podnítily onen nápadný neklid i kvas, jenž byl hnací silou její myšlenkové a umělecké činnosti. Jaké jsou to změny? Jde především o markantní zaostávání habsburské monarchie za překotným vývojem kapitalistického světa v druhé polovině 19. století. Dále o pronikavé zesílení národně emancipačního boje potlačených národů habsburské říše. Při pohledu nazpět vidíme, že tato říše, vzniklá za jiných podmínek a pro jiné účely, se pod plným náporem kapitalismu začala rozkližovat, že tedy prodělávala opačný vývoj než buržoazní národní státy; zatímco v těchto kapitalismus posiloval státní jednotu, v Rakousku působil na rychlejší růst spíše odstředivých než dostředivých sil, zdůrazňoval jeho anachronismus a stavěl je před perspektivu rozpadu. Rychlý růst dělnického hnutí a s ním hrozba sociální revoluce tento stav věcí ještě podstatně komplikovaly. Avšak ani všechny tyto okolnosti samy o sobě nemohou být přijaty jako dostatečný podnět k nápadnému zintenzivnění duchovní činnosti na pražském německém ostrůvku, zejména v jeho složce židovské. Historic-

ká změna, která nápadně spadá v jedno s tímto intenzivním neklidným hledáním, jehož výrazem je právě ona významná pražská německá literatura, je přechod velkoburžoazie k imperialismu. Specifičnost pražské německé literatury úzce souvisí s poznáním anebo tušením pražských německých spisovatelů, že epocha měšťáckého liberalismu se nezadržitelně blíží k svému konci. Víme, že přechod k imperialismu vyvolal ostré ideologické spory v samotném měšťáckém táboře. Značná část měšťácké inteligence nebyla ochotna anebo schopna hodit přes palubu humanistické myšlenkové dědictví, které představovalo nejcennější část odkazu z pokrokové vývojové fáze jejich třídy, a nahradit je antihumanistickými imperialistickými zásadami. Je proto zákonitým zjevem v celém tehdejším měšťáckém světě, že současně se vzestupem imperialismu se mnozí měšťáčtí umělci staví na odpor a chtějí udržet humanistické tradice. Činí tak buď návratem k myšlenkám francouzské revoluce z roku 1789, k ideovému odkazu (v německé kulturní oblasti) německé klasické literatury a filozofie, aby jim v životě zjednali novou platnost, anebo panicky opouštějí potápějící se loď měšťáckého liberalismu, aby jinými způsoby přenesli humanistické dědictví přes dobu mu nepříznivou do budoucnosti, která jim musila připadat nejistou. Z této situace vznikla pozdně měšťanská humanistická literatura a umění a také – ve specifických podmínkách, za kterých žili pražští Němci – veliká pražská německá literatura od Rilka.

Konec epochy volné kapitalistické konkurence a na ideologické rovině konec měšťácko-liberalistických iluzí má ještě jeden důležitý důsledek pro vývoj obzvlášť pražské německé literatury. Konec liberalismu znamenal totiž ohrožení celého dosavadního způsobu života Židů, protože německý imperialismus od začátku vystupoval militantně antisemitsky; drobné a střední měšťácké vrstvě židovské se musilo zdát, že její osud je souběžný s osudem liberalismu. Jen když vezmeme v úvahu tuto okolnost, budeme moci správně pochopit, proč mají Židé tak činnou účast na pozdně měšťanské humanistické německé a obzvlášť pražskoněmecké kultuře.

Uvedená fakta o zvláštním vývoji Rakouska-Uherska v pozdně kapitalistickém údobí ukazují i na kořeny, z nichž vyrůstaly vývojové zvláštnosti soudobé německy psané literatury v Rakousku. Zejména dvě města mocnářství jsou dějišti literární tvorby, která pak pro celé pozdně měšťanské údobí nabyla veliké důležitosti: Vídeň a Praha. Zde není místo, abychom se zabývali rozdíly mezi literární tvorbou vídeňskou a pražskou na sklonku monarchie. Oběma společné je to, že se rodily v ovzduší agonie, ve světě, v němž skutečnost postupně ztrácela jasné obrysy, ve světě, jenž, abychom mluvili s Hegelem, stále víc přestával být rozumný. Zásadní rozdíl mezi nimi nutno hledat v tom, že zatímco císařská Vídeň

ležela z hlediska stále ostřejších národnostních bojů v hlubokém zázemí, Praha byla v přední frontovní linii jako jedno z hlavních dějišť těchto bojů, jejichž intenzitu pocítili na sobě zejména pražští Němci. Jejich ostrůvek se pod náporem nové doby postupně drolil. Za dvacet let od roku 1880 do roku 1900 klesl počet pražských Němců z 42 000 na 33 800. Za touž dobu vzrostl počet Čechů z 228 000 na 415 000, takže relativně klesl počet Němců za tuto dobu z 15,5% na 7,5%. Rozhodujícího činitele, který z provinciálního až do té doby pražského německého písemnictví učinil věc světového zájmu, je tedy třeba hledat v tom, že pražští Němci z důvodů, které jsme načrtli, byli prvním měšťáckým společenstvím buržoazního světa, jehož básníci pocítili hrozbu, že tento svět stojí nad propastí, těsně před záhubou. V Praze a hlavně v její německé složce a v ní zase obzvlášť v její židovské většině se tedy s nástupem imperialismu shodou mnoha okolností vytvořila situace, která básníkům této německé a obzvlášť židovskoněmecké Prahy otevřela hlubší pohled do krize doby a světa než kdekoli jinde a dala jim jako prvním vyslovit historické zkušenosti, které ostatní svět plně zasáhly až později.

Zabývám se historicko-společenskou rovinou Kafkovy doby nikoli proto, že bych se domníval, že by naše kafkovské bádání mělo zůstat stát u poznatků z ní vyvozených (a doufám, že předcházející část mého referátu vylučuje takové podezření), nýbrž proto, že jsem přesvědčen, že opravdu vědecké kafkovské bádání musí nastíněné okolnosti brát na vědomí jako pozadí Kafkova života a díla, jako činitele, kteří tomuto životu a dílu dávali ráz a barvu. Bez nich nelze proniknout k podstatě Kafkova díla. Základní nedostatek většiny měšťácké kafkovské literatury vězí právě v tom, že nebere v úvahu momenty této roviny, vytrhuje Kafkovo dílo z jeho historického kontextu, nepřihlíží k jeho společenské podmíněnosti, a tím je mystifikuje.

Myslím, že klíčovou úlohu v této souvislosti má důkladné vědecké osvětlení právě komplexu otázek shrnutých pod záhlavím Kafka a Praha. V tomto směru nebylo dosud ani zdaleka řečeno poslední slovo a zde čekají na naše badatele ještě četné úkoly.

III.

Nebudu se v tomto referátu zabývat vzájemným vztahem Kafky a českého světa, protože této problematice je vyhrazen následující referát. Dotknu se jí pouze okrajově, a to v souvislosti s třetí otázkou, kterou bych rád předložil k diskusi, s otázkou Kafkova vztahu k dělnictvu a socialismu. I zde čeká marxistickou literární vědu ještě mnoho úkolů. O Kafkově postoji vůči dělnické třídě pojednal nedávno ve své známé stu-

dii Ernst Fischer.[9] Jeho stránky věnované této otázce jsou však v rámci přehledné studie nutně stručné a obecné.

Pokud jde o Kafkův poměr k socialismu, tu Klaus Wagenbach opětovně zdůrazňuje, že byl vesměs kladný.[10] Wagenbach zde říká: *Nejdůležitější pokus o únik, jakási skrytá touha po společenství, je rozhodný obrat již šestnáctiletého k socialismu, obrat, který v dalším životě již nikdy není odvolán. Před první světovou válkou zúčastňuje se Kafka schůzí českých anarchistů, čte díla Gercenova, Kropotkinova a Bezručova, a ještě v oktávovém sešitě z roku 1918 nacházíme onen návrh programu pro „nemajetné dělnictvo", který byl zcela neprávem označen za „velmi ojedinělý v Kafkově díle".*

Dříve než zaujmu stanovisko k těmto Wagenbachovým názorům, chtěl bych — zase velmi stručně — poukázat na některé okolnosti, jichž si, pokud vím, kafkovské bádání dosud nevšimlo a které pokládám za velmi důležité.

Ačkoli Kafkovi bylo v podstatě zápasit se stejnou problematikou, s níž se potýkali jeho pražští měšťanští kolegové-spisovatelé, liší se od nich tím, že se nemůže spokojit se žádným ze zdánlivých řešení, která ostatním vyhovují. Byl neschopen spokojit se natrvalo s nějakým novoromantickým, náboženským anebo jiným podobným pokusem o útěk a musel každý z nich, jak se mu nabízely, zavrhnout jako iluzorní. Myslím, že tato obava, aby nevěnoval důvěru něčemu, co se pak projeví jako iluze, se dostala k slovu, když se Kafka, toužící po zařazení do lidského společenství, zabýval jako první měšťanský spisovatel v našich částech Evropy otázkou, zda by svou životní problematiku nevyřešil sblížením s dělnickou třídou.

Aby bylo jasno: v německé literatuře před Kafkou byla sice vytvořena díla inspirovaná sympatií svých autorů k dělnictvu, sotva bychom však našli spisovatele, který by byl dal umělecký výraz svým úvahám o tom, že by sblížení s dělnickou třídou snad mohlo otevřít cestu k řešení těžké životní problematiky měšťáckého intelektuála ve společenské situaci Kafkově. Kafka po mém soudu tak učinil již roku 1912, kdy ještě žádný německy píšící spisovatel jeho kalibru nejen nenašel cestu k dělnické třídě, nýbrž o takové možnosti ještě ani neuvažoval. Za uměleckou projekci Kafkových úvah tohoto druhu nutno pokládat dílo, které mělo významnou úlohu v kafkovské recepci v Čechách, pozdější první kapitolu *Ameriky, Topiče.*

Pokládám za nesporné, že v topiči, kterého mladičký hrdina Karl Rossmann „náhodou" najde v hlubinách lodi ve chvíli, kdy nejvíc potře-

[9] *Ernst Fischer: Franz Kafka, s. 78-80.*

[10] *Klaus Wagenbach: Franz Kafka. Eine Biographie seiner Jugend. Bern, 1958, s. 162 n.; též doslov in: Franz Kafka: Erzählungen und Skizzen, Eine Auswahl. Darmstadt, 1959, s. 154-155.*

buje oporu, a který jej vyvede z jeho dantovského zabloudění, chtěl Kafka symbolizovat dělnickou třídu, jak ji sám viděl. Je to „obrovitý muž", jehož velikou fyzickou sílu Kafka opětovně zdůrazňuje; je odsouzen k životu v „ubohé kabině", osvětlené pouze matným, nahoře na lodi už dávno opotřebovaným světlem, vybavené pouze nejnutnějším nábytkem a sotva ponechávající prostor k životu; je šikanován a soustavně olupován o to, co mu v hmotném i duchovním směru patří. Nutno ovšem zdůraznit, že Kafka pokládal postavení dělnictva — jakož ostatně všech tříd a vrstev v kapitalistické společnosti — za tragické. Topič není schopen uplatnit své spravedlivé požadavky, nedovede je věcně a pádně formulovat; překáží mu v tom jednak příliš zjitřený pocit hořkosti ze stálého urážení a ponižování, který mu, jakmile začne mluvit, přináší na jazyk to, co v okamžiku nejvíce bolí, nikoli to, co je nejpodstatnější, a jednak jeho nejistota vůči pánům, kteří nad ním vykonávají moc, bojácnost pocházející z toho, že v hloubi srdce považuje daný řád za samozřejmý, protože o žádném jiném neví. Jeho fyzická síla je spoutána vědomím přemoci potlačovacího aparátu vládnoucích, takže ani přímá akce není s to zjednat mu nápravu. Vezmeme-li v úvahu tato a jiná sem spadající fakta, poznáme, že Kafkův vztah k socialismu a dělnické třídě v podstatě odpovídá charakteristice obsažené v *Komunistickém manifestu,* kde Marx a Engels, mluvíce o *kriticko-utopickém socialismu,* konstatují, že pro přívržence tohoto názoru „proletariát (...) existuje jen jako třída nejvíce trpící". Chtěl bych poukázat na zvláštní rys Kafkova světa, v němž se projevuje Kafkova společenská i individuálně psychologická izolace, na to totiž, že vzdálenost mezi ním a jinými lidmi, zejména příslušníky jiných společenských vrstev než jeho vlastní, je nápadně veliká, že pojímá například svět venkovanů i svět dělníků jako odlišný od světa svého, městského a maloměšťáckého, v míře mnohem značnější, než to odpovídalo skutečným rozdílům ve společnosti jeho doby. To propůjčuje Kafkovu světu cosi anachronického, mimosvětského, až démonického. Tím větší závažnost musíme přiznat Kafkovým úvahám týkajícím se řešení jeho životní problematiky sblížením s pracujícími třídami, anebo dokonce splynutím s nimi. Takovými myšlenkami, jak víme, se zabývá zeměměřič K. v *Zámku,* avšak již deset let před ním Karl Rossmann v *Topičovi.*

I zde jako v mnoha jiných směrech se nabízí analogie Kafky s Kleistem, tímto pozdním potomkem upadající třídy o jednu historickou epochu před Kafkou. O styčných bodech a nápadné paralelitě těchto dvou bylo již mnoho napsáno; nejnověji v podnětném kleistovském eseji Hanse Mayera.[11] Myslím však, že dosud nebyl odhalen nejskrytější zdroj podobnosti

[11] *Hans Mayer: Heinrich von Klest. Der geschichtliche Augenblick. Pfullingen, 1962.*

těchto dvou tragických osudů a děl. Zdá se mi, že jej musíme hledat v analogii jejich pozdního příchodu z hlediska historie jejich tříd, v jejich osudu „vyděděných synů" (jak Kafka sám sebe nazval), v jejich nezařazenosti, která má vždy dvě stránky: jednak zraňuje své vyvolence zoufalstvím a jednak jim propůjčuje ostřejší zrak, zbavený skupinových předsudků a ukolébávajících iluzí. Známe úvahy zeměměřiče K. o výhodách a nevýhodách zařazení do společenství a samoty. Známe také Kafkův deníkový záznam z roku 1921: *Ten, kdo se nedovede živoucím způsobem vyrovnat se životem, potřebuje jednu ruku, aby poněkud odrážel zoufalství nad svým osudem - děje se to velmi nedokonale -, druhou rukou však může zaznamenávat, co vidí pod troskami, neboť on vidí něco jiného a víc než jiní, jeť mrtvý zaživa a upravdě přežívající. Přičemž se předpokládá, že nepotřebuje obě ruce a víc, než má k boji se zoufalstvím.*[12] Tyto řádky platí doslova i o Kleistovi. I on (marně, jako Kafka) hledal napojení na tehdejší „nižší", historicky vzestupující třídu, v Kleistově případě na její rousseauovsko-jakobínský směr. Šel jej hledat v životě jeho vlasti, Francii, jenže přišel pozdě a našel za vznešenými slovy již zfalšovanou skutečnost. Na rozdíl od Kleista přišel Kafka k „nižší" třídě své doby spíše příliš brzy. Jeho tragédie je v tom, že nedovedl překročit poslední závoru mezi sebou a dělnickou třídou (jakož ostatně žádnou jinou ve svém životě) a že právě tak dělnické hnutí v našich zemích nepředstavovalo tehdy takovou dynamickou sílu, která by byla mohla rozmetat závoru ze své strany a přitáhnout čestné měšťácko-humanistické umělce k sobě. Podíváme-li se pozorněji na topičův příběh, snadno zjistíme, že implicitně obsahuje pronikavou kritiku slabin tehdejšího socialistického hnutí, kritiku nedostatečné bojovnosti, zamženosti představ o novém společenském řádu a o cestě k jeho dosažení, a především kritiku endemických národnostních sporů, které se neustále tlačily do popředí (jako v mysli topičově rumunská příslušnost Šubalova) a překrývaly nejdůležitější otázky.

Není zde místo k podrobnější interpretaci *Topiče;* pokusil jsem se o ni jinde. Chtěl bych pouze říci, že bychom v literatuře před první světovou válkou sotva našli dílo nedělnického autora, které by s takovým hlubokým zaujetím proklamovalo spravedlnost dělnické věci, které by bylo neseno upřímnějším přáním, aby dělnictvo bojovněji, důsledněji hájilo svá práva, a hlavně dílo, z něhož by bylo jasněji cítit, že autor, i když je nad jeho síly uvolnit se z příliš houževnatých pout svého dědictví, zanechává své lepší já, své srdce na straně „topičově".

Víme, že teprve otřesný prožitek první světové války a hlavně pak účinek Říjnové revoluce v Rusku osvobodily měšťácké umělce od zábran

[12] *Franz Kafka: Tagebücher, s. 545.*

a umožnily těm, u nichž pro to byly předpoklady, zapojení do dělnického revolučního hnutí. Kafku zastihla tato doba již jako smrtelně nemocného člověka, přesto však v březnu 1918 zapisuje do sešitu svých filozofických úvah utopickosocialistický program pro „nemajetné dělnictvo" (besitzlose Arbeiterschaft) a na samém sklonku života jej problém revolucionáře ve společnosti zaměstnává do takové míry, že přispívá lvím podílem ke koncepci postavy zeměměřiče K.

Zmínili jsme se o archaickém ryse Kafkova světa, který je důsledkem toho, že Kafka vidí jednotlivé společenské vrstvy jako uzavřené světy, mezi nimiž leží velké vzdálenosti. Pokud jde o vztah k dělnictvu, je Kafka myšlenkově na úrovni utopických socialistů; jeho program pro „nemajetné dělnictvo" je typický produkt utopickosocialistických představ a budí dojem, jako by jeho autor nikdy nebyl slyšel o kapitalistickém zřízení, o postavení dělnické třídy v něm a o jejích historických aspiracích. To – zdá se mi – nabádá k opatrnosti vůči zprávám o Kafkově styku s českými anarchokomunistickými intelektuály. Tyto zprávy, jak známo, tvrdí, že Kafka navštěvoval po několik let před první světovou válkou schůze skupiny anarchokomunistů skládající se hlavně z předních českých básníků a spisovatelů tehdejší mladší generace. Několik momentů souvisících s těmito zprávami mi však nějak nesouhlasí. Předně v Kafkových nejosobnějších záznamech nenacházíme o jeho styku s českými anarchokomunisty ani zmínky. Kafkův nejbližší přítel, s nímž právě v oněch letech sdílel téměř všechny své zážitky, neměl o Kafkových návštěvách na zmíněných schůzích ani tušení a dověděl se o nich až po Kafkově smrti od jednoho z příslušníků oné skupiny Michala Káchy. To vše by se dalo vysvětlit Kafkovou opatrností, aby neprozradil ani nejbližšímu příteli nic, co by mohlo mít za následek policejní represálie proti skupině a jejím členům. Do skupiny byl prý Kafka uveden svým bývalým spolužákem Rudolfem Illovým; podle jiné zprávy Michalem Marešem. Těžko lze vysvětlit fakt, že se Kafka osobně neznal s S. K. Neumannem, který byl markantní postavou kruhu anarchokomunistů a kterého, kdyby byl opravdu delší dobu navštěvoval jeho schůze, by nutně musil znát. Poukaz na to, že Kafka byl pouze tichým účastníkem schůzí a s ostatními účastníky se nestýkal (Kácha mu proto dal přezdívku „kliďas"), pobádá jistě k otázce, zda by anarchokomunisté, rebelové, kteří na svých schůzkách jistě mluvili o věcech, jež měly zůstat utajeny před rakouskou policií, ve svém středu trpěli trvalou přítomnost člověka, kterého ani neznali. To vše by nanejvýš dovolovalo připustit, že se Kafka zúčastnil pouze několika málo schůzek. Vzpomínkovou zprávu Michala Mareše, otištěnou Wagenbachem,[13] mluvící o Kafkově trvalém styku s anarchokomunisty, a dokonce o jeho účasti na volební schůzi Haškovy Strany mírného pokroku v mezích zákona na jaře roku 1912, nutno podle mého názoru odkázat do oblasti beletrie. Svou skepsi vůči legendě o Kafkově dlouhém a úzkém styku s anarchokomunisty zakládám však hlavně na tom, že v Kafkově díle nenacházím nikde známky toho, že by Kafka byl obeznámen s myšlenkami, jimiž žila skupina českých anarchokomunistů. Týká se to především myšlenek moderního socialismu, úlohy dělnické třídy v soudobé a budoucí historii apod. Neboť, jak již naznačeno, Kafka se ve svém vztahu k dělnictvu nedostal dál, než se dostali utopičtí socialisté dávno před Marxem. Dělníci mu byli třídou nejvíc trpící (a kořeny tohoto postoje můžeme vystopovat v Kafkově poměru k zaměstnancům svého otce a potom v poměru k dělníkům v Dělnické úrazové pojišťovně), za svou mravní povinnost považoval, aby jim pomáhal (což jednou dostalo umělecký výraz v Karlu Rossmannovi, hájícím topiče, jindy vykrystalizovalo v utopický plán pro „nemajetné dělnictvo"), a uvažoval o tom, že by přílišnou tíhu své existence mohl snad zmírnit sblížením s pracujícími, nikoli jako třídou revoluční, nýbrž jako třídou nejvíce trpící. Z těchto úvah, jak jsme již řekli, se zrodil *Topič*, ale také – o deset let později – zeměměřič K. a *Zámek*.

[13] *Klaus Wagenbach: Franz Kafka, s. 270-276.*

Podle mého názoru byl *Zámek* marxistickou kritikou a literární vědou dosud zcela neprávem zanedbáván, a tudíž přenechávám ostatním interpretům k falešným výkladům. I zde se pohříchu musím omezit na stručný náznak. Domnívám se totiž, že ke konci života Kafka překonával svůj fatalismus, své pojímání světa jako něco neměnného, jednou provždy daného, v němž každé úsilí o jeho přeměnu je marné a již napřed odsouzeno k nezdaru. Důkazem pro to mi je právě *Zámek*, neboť zeměměřič K. se liší od všech Kafkových předcházejících hrdinů tím, že se z vlastního rozhodnutí, nikoli z donucení jako Josef K. v *Procesu*, pouští do boje o změnu svého osudu, a že i když tento boj nekončí vítězstvím, přece v něm dosahuje výsledků, které dokazují, že boj nebyl marný. Jsem přesvědčen, že Kafka se v tomto díle svým způsobem snaží vyrovnat s problémem revolucionáře, jak mu jej nabízela první léta po světové válce. V kafkovské literatuře bylo již poukázáno na to,[14] že již samo zaměstnání, které Kafka pro svého hrdinu vybral, je jakýsi kryptogram revoluční činnosti. Slovo „Landvermesser" obsahuje představu „sich vermessen", troufat si, a činnost zeměměřiče vzbuzuje asociace nového rozdělování půdy, tedy vlastnictví. Příznačné je v souvislosti s výše řečeným, že K. opouští svou starou domovinu, ženu i dítě, aby si vybojoval nový život. A tak jako kdysi Karel Rossmann na chvíli uvažoval o tom, nemá-li se stát topičem,

[14] *Viz např. Wilhelm Emrich: Franz Kafka, s. 300 n.*

tak intelektuál K. přijímá deklasování, protože si od něho slibuje prolomení své osamělosti. Vzpomeňme si zase na Kleista a jeho odhodlání, jakmile zase pocítil pevnou půdu pod nohama, stát se rolníkem. Jsme oprávněni spatřovat v obou případech, u Kafky i u Kleista, tušení, že touto cestou, cestou splynutí anebo sblížení s pracovníky rukou lze nejspíš dojít k nalezení východiska. Obávám se, že vyměřený čas mi vypršel. Jestliže se mi podařilo poukázat na některé problémy kafkovského bádání, které si žádají řešení, a snad i naznačit cestu, jíž by se bylo možno ubírat, pokládám svůj úkol, užitečné uvedení našich diskusí, zatím za splněný a doufám, že se budu moci vyslovit k projednávaným otázkám před závěrem naší konference.

(1963)

KATEDROVÁ VĚDA

(úryvek)

Přemysl Blažíček

Roku 1957 uveřejnil bohemista Sergej Nikolskij studii založenou na tvrzení, že Wolkerova sbírka Host do domu „nebyla doposud správně přečtena". Domnívá se, že sbírka je prostoupena složitou symbolicko-alegorickou soustavou. Titul sbírky Host na práh (tak zní totiž ruský překlad) „znamená revoluci stojící na prahu", v básni Žně „slunce, které napsalo »veliká slova«, je alegorickým obrazem Říjnové revoluce", les, který v jiné básni žákovi brání v učení, je „jinotajným obrazem buržoazní školy" atd. Podobnou metodu uplatňuje, i když ne tak důsledně, E. Goldstücker v souboru statí Na téma Franz Kafka (Profily, 1964) a v doslovech ke Kafkovým Povídkám a Zámku. Nevysloveným východiskem je tu přesvědčení, že Kafkovy prózy nepřímo vyjadřují něco, co by bylo možno vyslovit přímo. „Správně přečíst", pochopit Kafku tedy znamená nalézt rovnítko: zámek znamená to a to, povolání zeměměřiče to a to, zeměměřičovi pomocníci ztělesňují to a to atd.

Způsob, jakým Goldstücker píše o Zámku, by bylo ještě možno chápat jako jeden z projevů falešného symbolicko-alegorického pojetí Kafkova

Na téma Franz Kafka

Jiří Hájek: Spor o Franze Kafku. Tvorba 24, 1959, č. 2, 8.1., s. 31–32.

Oleg Sus: Kafka — zmatení jazyků. Host do domu 6, 1959, č. 3, březen, s. 139–140.

s. 69 *Pochybuji o tom, že například Dubský s Hrbkem šíří západní snobismus u nás...* — Sus odkazuje k recenzi Ivana Dubského a Mojmíra Hrbka Kafkův Proces (Květen 3, 1957/58, č. 11, s. 620–623). V závěru článku uvádí též odkazy ke stati Huga Siebenscheina Franz Kafka und sein Werk (Wissenschaftliche Annalen 6, prosinec 1957, str. 793 n.) a k doslovu Pavla Eisnera k vydání Kafkova Procesu z roku 1958 (Praha, ČS, s. 207–225).

Eduard Goldstücker: O Franzi Kafkovi z pražské perspektivy 1963. In: Franz Kafka. Liblická konference 1963. Praha, Nakladatelství ČSAV 1963, s. 21–38.

s. 78 *Pro nedostatek času se zde musím omezit na spěšné náznaky a odkázat na svůj krátký článek, uveřejněný česky v Plameni (1960/9).* — Předtucha zániku. K profilu pražské německé poezie před půlstoletím (Plamen 2, 1960, č. 9, září, s. 92–95).

s. 80 *....této problematice je vyhrazen následující referát...* — Autor odkazuje k referátu Františka Kautmana Franz Kafka a česká literatura, publikovanému v témže sborníku na s. 39–75.

Přemysl Blažíček: Katedrová věda (úryvek). Tvář 2, 1965, č. 5, květen, s. 6–9.

s. 87 *V článku, jímž zahájil svou kafkovskou kampaň...* — Míněn je Goldstückerův článek Jak je to s Franzem Kafkou? (Literární noviny 12, 1963, č. 7, 16.2., s. 4–5).

s. 89 *Plně a nezahaleně se tento postoj uplatňuje v závěrečné stati Goldstückerovy knihy — v jeho polemice s profesorem Alfredem Kurellou z Berlína, jenž kritizoval kafkovskou konferenci v Liblicích.* — Kurellův článek Jaro, vlaštovky a Franz Kafka vyšel česky v Literárních novinách 12, 1963, č. 40, 5.10., s. 8 (původně v německém týdeníku Sonntag, vydávaném Kulturním svazem NDR, ze dne 4. srpna 1963). Kurellův článek byl reakcí na stať Rogera Garaudyho o liblické konferenci, která vyšla v Les Lettres Francaises 11. 6. 1963. Garaudy pak reagoval na Kurellovu stať článkem Kafka a doktor Pangloss (Literární noviny 12, 1963, č. 40, 5.10., s. 9).

Přesné znění citované pasáže z Goldstückerovy polemiky s Alfredem Kurellou je toto: *„O to vlastně šlo v Liblicích. O to, že stanovisko vyjádřené dodatečně článkem soudruha Kurelly již nevyhovuje našim dnešním potřebám a zítřejším perspektivám. Tři mladí a jinak nadaní literární vědci z NDR, kteří, ač mladí, hájili toto konzervativní stanovisko, zůstali*